

УДК 94(477)+94(47+57):325.36“17/20”

МАТУСЯК АГНЄШКА

докторка габілітована, професорка, завідувачка Центру транскультурних посттоталітарних досліджень Вроцлавського університету (Польща). ORCID 0000-0003-0329-1379

MATUSIAK AGNIESZKA

a Dr. Hab., a professor, a head of the Centre of Transcultural Posttotalitarian Studies at the Wrocław University (Poland). ORCID 0000-0003-0329-1379

Бібліографічний опис:

Матусяк, А. (2022) Імперська генетична спадщина великої російської культури та українське «розстріляне відродження 3.0». *Народна творчість та етнологія*, 2 (394), 13–23.

Matusiak, A. (2022) Imperial Genetic Heritage of a Great Russian Culture and Ukrainian Executed Renaissance 3.0. *Folk Art and Ethnology*, 2 (394), 13–23.

ІМПЕРСЬКА ГЕНЕТИЧНА СПАДЩИНА ВЕЛИКОЇ РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА УКРАЇНСЬКЕ «РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ 3.0»¹

Амбіційна Південна кампанія Російської імперії за часів правління Катерини II – дві російсько-турецькі війни (1768–1774 і 1787–1792) – завершилася захопленням Чорноморського узбережжя, приєднанням Криму (1783) та інтервенцією на Кавказі. Водночас унаслідок трьох поділів Польщі (1772–1794) Росія значно розширила свої території на заході. У другому десятиріччі XIX ст. після Французької революції і наполеонівських воєн Росія виявилася наймогутнішою країною на Сході Європи, чому також сприяло приєднання Фінляндії (1809) і Бессарабії та контроль над Дунайським басейном (1812). Війни з Персією (1804–1813) та Османською імперією (1806–1812) закріпили імперський статус Росії. У процесі цієї військової експансії Росія значно зміцнила своє панування над Україною шляхом долучення Правобережжя (унаслідок другого поділу Речі Посполитої 1793 р.), ліквідації Запорізької Січі (1775) й Гетьманщини (1781), адміністративного об'єднання земель і запровадження кріпосного права. Завоювання територій Османської імперії пропагувалося як праведна боротьба християн проти варварського ісламу. Своєю чергою привласнення територій Речі Посполитої теж репрезентувалося як перемога істинної православної віри над загнаним католицизмом. Тут Росія керувалася чистим прагматизмом: стверджувалося й політично недвозначно доводилося, що в багатоголосому хорі слов'ян має звучати лише один

потужний голос, і щоб це сталося, необхідно видалити того історичного конкурента, який прагнув перебрати на себе цю місію. Ставлення ж до України було ще складнішим. Поступову інкорпорацію Лівобережжя протягом попереднього століття було представлено як результат мудрості українських діячів, які заради державних інтересів виступали за єднання з Росією з метою створення слов'янської наддержави.

Росія відчувала тісніший зв'язок з Україною, аніж з іншими нещодавно приєднаними територіями. Фактичне захоплення територій Лівобережжя було інтерпретовано як «возз'єднання» з Росією, як статус повернення до «матері». Приблизно таке саме трактування й термінологічне обґрунтування наводилося й 1654 року під час українсько-російських перемовин, результатом чого стала Переяславська угода, під час якої царський уповноважений послався на метафору Києва як колишнього гнізда «царського орла». Відповідно до цієї метафори українці трактувалися як «руській» демос, що повертається до лона одного, спільного, народу. У XIX ст. це трактування утвердилося завдяки терміну «триєдиний російський народ», який складали росіяни спільно з українцями й білорусами. Від часів Петра I функціонували терміни «народ» і «батьківщина», що їх також вживали для характеристики однієї нації в межах однієї держави. Ще одна цитата: «Загострення відносин між Росією

та Україною після 1654 року вкотре підкреслило відчутні розбіжності між ними. Ще на початку XIX ст. в очах росіян Правобережжя і Лівобережжя були чужими територіями, і велика частина їхньої історії та географії залишилася не засвоєною інтеграційними імперськими нарративами. Тому процес адаптації розпочався з активізації націоналістичної та імперської ідеології «одомашнення» української історії і культури. Цей процес відбувався в річищі інших подібних процесів, зокрема стосовно Кавказу та Польщі на перший план вийшло подолання шаленого опору корінних народів. Імперський погляд на Кавказ і Польщу раз за разом унаочнюється в дискусіях щодо України. Виявом цього стало посилення на вірність імперії, виправдання нав'язаної політичної переваги та гегемонізацію російської культури, суворе придушення бунтів, ескалація процесу під впливом військових перемог, економічне збагачення й невинне нагадування про здійснену цивілізаційну місію. Імперське ставлення Росії до України мало різноманітні вияви: інколи воно нагадувало спокусливе загравання чоловіка до дружини², а інколи – жорстоке викорінення будь-якої іншості. <...> Російська література творила художній образ України за допомогою цілого ряду домінуючих нарративних структур, оснащених вдало підібраною системою метафор і фігур. Усе це викристалізувалося разом з імперським дискурсом у набір фундаментальних симбіотично пов'язаних компонентів: анархічна природа прикордоння, функціонування єдиного «руського» народу, безмежний простір, сила і слава імперії, непохитність самодержавства, органічна природа російського народу, унікальна місія Росії, легітимізація експансії і цілющий характер асиміляції»³.

Наведемо кілька яскравих прикладів, які становлять основу імперіалістичного канону російської літератури. Феофан Прокопович з промовою на честь перемоги Петра I на Полтавщині 1709 року започаткував довгий список творів, у яких оспівувалася царська влада та її військові успіхи. Гавриїл Державін, якого вважають найвидатнішим поетом російського класицизму, писав оди про славу й могутність Росії, вихваляв успіхи імператриці Катерини II, військові походи полководця Олександра Суворова в Європу чи генерала Валеріана Зубова на Кавказ та в Персію. Він писав в оді «На взяття Варшави»:

Но ты, народ, подобно грому,
Которого мечи вдали звучат!
Доколе тверд, единомушен,
Умеешь смерть и скорби презирать,
Царю единому послушен,
И с ним по вере поборать,
По правде будешь лишь войною:
Великий дух! твой Бог с тобою!
На что тебе союз? – О Росс!
Шагни – и вся твоя вселена.
Своею чергою Микола Карамзін, російський істо-

рик і письменник періоду сентименталізму, є прикладом культурного діяча, який детально аргументував і тим самим узаконив анексію та колонізацію Росією багатьох пригноблених націй задля збереження своєї імперської влади. Неросійські народи він називав «іграшками в руках світової політики». Для нащадків залишився автором «Історії Російської держави» (1816–1826), на базі якої підготував ідеологічну основу для російського самодержавства.

До питань, що турбують нас зараз, звертався й базовий теоретик російського революційного демократизму й окциденталізму Віссаріон Белінський (1811–1848), письменник, літературознавець, філософ. Демократичні погляди Белінського на українську культуру допускали її існування лише як імперської екзотики: «Малоросія – країна поезії. Малороси наділені неповторним гумором. Любов є основним елементом їхнього буття. Додайте до цього азійське лицарство, відоме під ім'ям вправних козаків, і тоді ви погодитеся зі мною, що важко знайти більш натхненне джерело для поезії, ніж життя Малоросії». Саме звідси й випливало визнання Белінським Миколи Гоголя творцем міфу України як світу, що відходить у забуття. Проте коли на літературній арені Російської імперії з'явився Тарас Шевченко і створив антиімперський емансипаторський міф України, Белінський не зміг приховати свого гніву, пишучи про українців: «Це плем'я може мати тільки народні пісні, але в нього не може бути поетів, а тим паче – великих поетів». Заслання Шевченка 1847 року до карного корпусу в Оренбурзі (потім до Орська й Новопетровська; на заслання він залишався до 1857 р.) із заборонаю малярства та письма, на що безпосередньо вплинула його діяльність у таємному Кирило-Мефодіївському братстві, а опосередковано – антиімперіалістичні твори, які відкрито засуджують царський деспотизм проти колонізованих націй (вірші «Кавказ», «Сон» і містерія «Великий льох»), Белінський привітав захоплено: «Я не читав цих пасквілів, і ніхто з моїх друзів їх не читав (що, до речі, доводить, що в них немає нічого злостивого, вони є лишень тупими і банальними) <...>. Шевченка було заслано на Кавказ. Мені його не шкода; якби я був його суддею, то зробив би щонайменше те саме» [2, с. 5, с. 330–331; с. 440].

У свою чергу 1868 року Олексій Хом'яков і Микола Данилевський у праці «Росія і Європа» люб'язно проголошують, що призначенням малих народів, які залишилися в кордонах імперії, було «поступове і непомітне злиття» з правлячою нацією, необхідність «бути асимільованим нею і сприяти різноманітності її історичних виявів». Федір Достоевський посилався на ідеї, викладені в цій книзі, коли у своєму «Щоденнику письменника» закликав до єдності всіх слов'ян у союзі на чолі з Росією як гарантом цивілізаційного прогресу: релігійного, культурного та політичного. Натомість у романі «Ідіот» (1868) письменник дає чітку літера-

турну інтерпретацію місії Росії як обраного народу, здатного зцілити хворий Захід: «Покажите ему в будущем обновление всего человечества и воскресение его, может быть, одною только русскою мыслью, русским богом и Христом, и увидите, какой исполин могучий и правдивый, мудрый и кроткий вырастет пред изумленным миром, изумленным и испуганным, потому что они ждут от нас одного лишь меча, меча и насилия, потому что они представит себе нас не могут, судя по себе, без варварства»; «Надо, чтобы воссиял в отпор Западу наш Христос, которого мы сохранили и которого они и не знали!» [3, с. 452–453]. Пізніше Достоевський виразно підсилює ці ідеї в «Бісах» (1870) вустами Шатова, формулюючи виняткову місію російського народу як «богоносця», згодом – у «Підлітку» (1875) та «Братах Карамазових» (1879). Як зазначає професорка Ягеллонського університету русистка Анна Разний, «завдяки зусиллям десятків дослідників Достоевського тези про місію російського народу, виголошені Мишкіним, а потім Шатовим – обґрунтовані висловлюваннями самого автора в “Щоденнику письменника” – увійшли до канону ключових і “крилатих” слів, обов’язкових для кожного дослідника російської культури. Перед кожним наступним з них постає лише єдине завдання: показати те, що становить їх імпондерабілія (невизначеність) і взаємозв’язки, вибудовані у сфері ідей і цінностей творчості Достоевського, їх безперервності та незмінної актуальності в різні епохи» [10, с. 251–265].

Цей, за необхідності укладений як доволі стислий огляд російської імперської любові «на життя і смерть» до України має включати й іншого «фронтмена» російської інтелігенції, хоча й під більшовицьким прапором, – Максима Горького. Автор «На дні» вважав недоречним перекладати свій роман «Мати», за його словами, «українським наріччям»⁴. Переконанню Горького не завадив той факт, що до кола найближчих його друзів входив Михайло Коцюбинський – видатний український письменник та громадсько-культурний діяч зламу XIX–XX ст.

Не менш цікавою в контексті російського антиукраїнського культурного імперіалізму є також інша ікона «великої російської культури» – Михайло Булгаков. Своє негативне ставлення до українства він найяскравіше висловив у п’єсі «Дні Турбіних», написаній за мотивами роману «Біла гвардія» (1924–1925). Пригадаймо сюжет. Його герої, вихідці з російської інтелігенції, які поколіннями проживають у Києві, не можуть змиритися з наростаючим у місті домінуванням українського руху. Військові дії армії Петлюри були представлені Булгаковим у розрізі, насиченому ненавистю опереткового фарсу. Головну провину за втрату Києвом, як «матері руських міст», своєї російської імперської цноти письменник покладає на Петлюру, якого зображує у винятково зневажливому світлі. Неприязнь до Петлюри, як і до всього україн-

ського в Києві, на думку Мирослава Шкандрія [11, с. 336], має свій прототип в оповіданні «Київ-місто» (1923). У цьому творі автор «Майстра і Маргарити» висловлює бажання, аби царський світ його Києва повернувся, а пам’ять про Петлюру назавжди зникла. На цьому зупинюся, хоча наведені вище приклади аж ніяк не вичерпують антиукраїнського репертуару російської культури (особливо радянського періоду; це настільки багатомірною темою, що її неможливо висвітлити в одному короткому тексті)⁵.

Природно, що прихильники «великої російської культури» можуть відразу спростувати мої докази, стверджуючи, що всі вони тією чи іншою мірою свідчать на користь, власне, малозрозумілої діалектики російської душі, про яку Федір Тютчев – втілення квінтесенції імперського російського панславізму – писав: «Умом Россию не понять / Аршином общим не измерить: / У ней особенная стать – / В Россию можно только верить». Отже, моя відповідь на прохання редактора є дзеркальною: «Розумом Україну не зрозуміти, / Загальним аршином не виміряти: / У неї особлива стать – / В Русь-Україну [9, с. 119–136; 137–152]»⁶ можна тільки вірити». Мої висновки підтверджує думка Миколи Хвильового (1893–1933) – одного з видатних українських інтелектуалів, письменника, публіциста, культурного діяча, патрона й головної рушійної сили українського національно-культурного відродження 20–30-х років XX ст., що трагічно завершилося сталінським фізичним винищенням інтелектуальних еліт та супроводжувалося жорстоким процесом духовного викорінення українського суспільства шляхом стирання історичної пам’яті про інтелектуальні та мистецькі досягнення того часу. Тому Юрій Лавріненко, український літературознавець-емігрант, який після Другої світової війни тісно співпрацював із Єжи Ґедройцем, назвав цей період «розстріляним відродженням». Упровадження в життя політики українізації було свідомим життєвим вибором Хвильового (він народився в родині російського вчителя, справжнє прізвище – Фігільов), а створення проекту самостійної української ідентичності стало його основним життєвим кредо. Його літературні й публіцистичні твори, а також культурно-організаційна діяльність – усе підпорядковувалося питанню мобілізації задля докладання зусиль для звільнення свідомості від під’яремного впливу російської та радянської культур. Квінтесенцією його антиколоніальних і антитоталітарних зусиль є блискучі памфлети, чільний серед яких – «Україна чи Малоросія?» опублікований у 1926 році та відразу заборонений аж до розпаду Радянського Союзу. Гасла памфлетів Хвильового⁷ є загалом тими самими, за які борються українці сьогодні; на наших очах відбувається реєвропеїзація, що «вкорінена в українстві» (на відміну від російсько-радянського колоніального проекту викорінення). В умовах заборони поширення брошури

в 1927 році Хвильовий пише роман «Вальдшнепи». Українські читачі могли вільно ознайомитися лише з першим томом, адже другий був конфіскований з друкарні, тож фінал роману й донині залишається загадкою. Це твір-дискусія, де ведеться нещадна полеміка на тему російського культурного імперіалізму, для якого, на думку Хвильового, найдосконалішим утіленням, а тому й найнебезпечнішою за своєю ідеологічною якістю, була творчість Достоевського. Тому головні герої «Вальдшнепів» – Дмитро Карамазов і Аглая – безпосередньо дотичні до ідеї, носіями якої є постаті в романі Достоевського «Злочин і кара». У романі Микола Хвильовий піддає їх національно-ідейній інверсії. Виразником української ідеї є Аглая, котра, будучи *alter ego* самого письменника, знає, що для того, аби вижити як вільна нація вільних людей, українці мають протиставити російському імперському фанатизму месіанства власну ідею, сильнішу за російську ідеологію. Тому Аглая, як нащадок давнього українського шляхетного роду, сміливо відкидає ілюзії комунізму й починає боротьбу із замаскованим під нього російським імперським насильством. Її ідеологічною зброєю стає палка віра в месіанську роль відродженої України як центру боротьби з російським колоніалізмом. Це та сама віра, яка опікується боротьбою сьогоденної України, яка захищає від російських загарбників свою українськість як симбіотичну частину західної, а не східної цивілізації.

Наразі переходимо безпосередньо до нашої відповіді на інтерв'ю Мирослава Мацьоровського з професором Тадеушем Клімовичом «Раніше я вірив, що росіяни зміняться, а зараз я уже не вірю» з «Gazeta Wyborcza» (від 16 березня 2022 р.). На перший погляд, текст професора Тадеуша Клімовича не викликає жодних застережень; він видається об'єктивним, можна сказати, цілком коректним, обґрунтованим. Але, як зазвичай, диявол криється в деталях. Щодо письмового тексту, то, крім дискурсивної, існує сфера афективної рецепції [8, s. 83–109]⁸. Можливо, лише компетентність русиста завадила професору Тадеушу Клімовичу вийти за рамки картезіанського *ratio* й помістити свій коментаторський дискурс також у сферу емпатії. Перед обличчям жорстокої, цинічної війни, що відбувається неподалік нашого кордону, травму якої ми щодня переживаємо з 24 лютого цього року, не лише в ЗМІ, а й у листуванні електронною поштою з нашими друзями чи в прямих повідомленнях про українських біженців, які шукають притулку в Польщі, бракує лише безтурботних заяв про метафізику, містику російської душі, справжня сутність якої виявляється в пияцтві. Невже травму першого перехідного десятиліття після розпаду СРСР треба звести до «виплат у бюстоношах» і «сорому росіян перед світом не просто п'яного, а й запійного Бориса Єльцина» і, як наслідок, перемоги Володимира Путіна

на президентських виборах? Чи цей цинічний міф про сп'янілу стражденну російську душу, що знайшов багате відображення в російській літературі⁹, може стати виправданням спочатку російського, потім радянського, а тепер пострадянського насильства з боку Росії? Я не впевнена, що такого пояснення достатньо для українки, яку дванадцять годин гвалтували російські солдати, яка пережила це звірство, і, як вона каже, мріє померти¹⁰. Досі пам'ятаю своє враження відразу після прочитання роману Михайла Лермонтова «Герой нашого часу» на першому курсі навчання, у якому головний герой Печорін з найлицемірнішою колоніальною вишуканістю «любовно» завойовує Белу, жителячку підкореного російськими завойовниками Кавказу. Зрештою, Лермонтов дуже часто використовує у своїх текстах тему імперського зваблення і спокуси¹¹. Вінцем у цій справі є його поема «Демон», над якою письменник працював більшу частину свого життя. Ці твори належать до традиційного освітнього канону в російських школах (і, як можна здогадатися, у всіх на світі русистиках), створюючи засади «великої російської культури». Інші приклади стосовно цього питання зацікавлені читачі можуть знайти більше в книзі Еви Томпсон «Трубадури імперії. Література російська і колоніалізм», виданій у Польщі у 2000 році, яку можна придбати через Інтернет, а також ознайомитися в електронному вигляді. У праці ґрунтовно обговорюється імперсько-колоніальний вимір творчості, крім уже згаданих авторів, таких самих «важковиків», як Олександр Пушкін, Лев Толстой, Олександр Солженіцин, Віктор Астаф'єв, а також легітимація їхнього імперського статусу заідеологізованим російським літературознавством і т. ін. Ознайомившись із працею американської славістки, заінтригований читач одразу зрозуміє, чому вона досі не перекладена в Росії: вона порушила сакральне табу. Росіяни можуть цензурувати свою російську душу лише самі і так, як вони самі вирішать, особливо за кордоном. Тут посилаюся на тексти постколоніальних професорів Олександра Еткінда та В'ячеслава Морозова (вони доступні як англійською, так і російською), на які розлогу критичну статтю польською мовою написав професор-славіст Богуслав Бакула з Познані [5].

Отже, зважаючи на те, що література має силу проектувати можливі світи, цілком очевидно, що російська література, основу якої становить суміш насильства, жорстокого й цинічного націоналізму та імперіалізму проти Іншого, що є усталеним у некритичному ставленні низки поколінь через власні освітньо-культурні установи і, відповідно, не може сприяти постанову в уяві реципієнтів ненасильницького й антиімперського уявлення та осмислення світу і його визначальних стосунків. Ба більше, ці довготривало й горезвісно «принижені й ображені» за першої слушної нагоди прагнуть помститися, перетворившись із жертв на катів – тривале насильство спустошує людство (тут я особливо реко-

мендую оглянути фільм 2021 року української драматургині, сценаристки й режисерки Наталії Ворожбит «Погані дороги», присвячений операціям російського військового агресора на Донбасі).

А як література може «випередити» нашу реальність, нехай свідчать багатотисячні наклади творів сучасних російських авторів політичного фентезі, які виховані знову ж таки на «великій російській культурі», у якій знайдемо описи з «України в огні» 2022 року, наприклад, Григорія Савицького «Поле битви – Україна. Зламаний тризуб» (2009), або тексти Гліба Боброва, які пророкують підступний напад НАТО й інших західних прихильників на Росію та Україну. «Росія, захищаючи себе й українських братів від нападу ззовні й доморощеного бандеризму та фашизму, опікується всією Україною, тобто знову по-братськи поглинає її, особливо насолоджуючись завоюванням Криму і східних областей сусіда. Історичну перемогу святкують і росіяни, і українці» [5, р. 329]¹². Ці твори ідеально гармоніюють з думкою провідних російських ідеологів Путіна – Владислава Суркова, Олександра Проханова, Михайла Юр'єва, о. Всеволода Чапліна, Федора Березіна, Олександра Дугіна та ін.

Отож, «велика російська література, культура» відповідальна за те, що сьогодні відбувається в Бучі, Ірпені, Бородянці, Гостомелі, Макарові, Чернігові, Маріуполі, Херсоні та ін. Власне там, як і раніше в Афганістані, Чечні, бачимо справжніх російських «героїв нашого часу»: вбивць, гвалтівників, грабіжників, тисячі «дрібних (мелких) бісів», яким додають відваги літри вкраденого алкоголю для спланованого нападу на незахищених цивільних осіб: дітей, літніх людей, жінок, для знищення чоловіків мобілізаційного віку, які могли б бути корисними українській армії. І моральна відповідальність однаково падає на весь російський народ, бо треба називати речі своїми іменами: людей в Україні вбиває не сам Володимир Путін і його оточення, а звичайні росіяни¹³. І не є жодним виправданням для скоєних військових злочинів постійні пояснення, що у війні в Україні беруть участь росіяни з далекої периферії Росії, а не із Санкт-Петербурга чи Москви (як легко зрозуміти, потенційно це могло б виявитися дуже шкідливим та соціально небезпечним). Не забуваймо, що жителі далекої російської периферії також є представниками російської нації, вихованими тією самою освітньою системою. Прийняття такої позиції є типово імперською позицією російської інтелігенції зі столичної еліти¹⁴, яка трактує – згідно з внутрішньою колонізацією – неросійські народи зневажливо¹⁵. Тон виступу професора Клімовича нагадує мені інтонації допису за 21 березня в Telegram Антона Долініна, відомого російського кінокритика, який у березні цього року на знак протесту проти війни в Україні виїхав з Росії. Цей допис є відповіддю на глобальний бойкот російської культури, що став наслідком збройного нападу Росії на Україну і скерований до російського

культурного середовища та має назву «Культура зміни і зміна культури» й начебто із симпатією до України. Проте зроблений він саме зі справжньою «імперською емпатією». Читаємо: «Російська культура вже багато років була для нас слухним виправданням. Так, ми не знаємо демократії, ми не поважаємо окремої людини, ми толеруємо приниження. Як у старому расистському анекдоті: “Зате які в нас гарні пісні”. Можливо, наша культура стала причиною того, що Захід так довго терпів Путіна. І, можливо, ми самі з тієї самої причини його терпіли. Зрештою, Путін не надто ліз до культури. Ми натомість не лізли до його справ. Він заарештовує невинних – і ми біжимо на Куренціса. Він закриває телестанції – і ми йдемо в Третяковську галерею на Врубеля. Він розганяє демонстрації – а ми йдемо в кіно, і не конче на Бондарчука, а радше на Звягінцева. Давайте зробимо перерву. Якщо коли-небудь у чомусь цінною була російська культура, в якій завжди було повно всяких імперських пройдисвітів, то це було милосердя, вміння звернути увагу на пригноблених і скривджених. Адаже маленька людина – це термін із російської літератури, а не з Кафки. Заради того самого милосердя перестаньмо оплакувати скасовані прем'єри, вистави, концерти. Хоча б у той час, коли йде війна».

Припускаю, що заради того самого милосердя до «маленької людини» була випущена російська ракета в натовп біженців, які очікували евакуації на залізничному вокзалі в Краматорську, позаяк на ньому був напис «діти» (будь ласка, не звинувачуйте в тому, що не знаю культурного значення терміна «маленька людина»). Аби не згадати про ту знамениту «одну дитячу сльозу» (яку також згадує Долінін у своєму дописі), яка мала б упасти з приводу якоїсь ідеї, то ця ідея – навіть якщо вона найвеличніша – має бути відкинута, – як устами Івана Карамазова проголошував Достоевський... Що ж тоді з плачем українських дітей, згвалтованих російськими солдатами, які виховуються в цій культурі милосердя? Або під час гвалтування матерів у присутності цих дітей? Чи українське страждання й приниження має «інший вимір»? Чи, може, це твердження Достоевського стосується лише страждань російської дитини?

Так само й у випадку із заявами Долініна, у яких замість заклику до активного протесту, хоча б у формі художнього мистецтва, проти війни в Україні йдеться про скасування закордонних прем'єр, виставок, концертів – «навіть у час, коли триває війна», як і у випадку риторики висловлювання професора Клімовича (серед інших і наведено пояснення тривалої травми через пияцтво Б. Єльцина (не згадуватиму зарплату в бюстонашах) у час «бандитських», як їх називають, 1990-х років; усупереч прикладам з найменш дослідженого в контексті суспільної психології транзитного десятиріччя – в українській літературі цей час переконливо зображено, зокрема, у ранній прозі Сергія Жадана чи в ранніх опо-

віданнях Євгенії Кононенко та ін.) йдеться про певний тип інтелектуальної чутливості, яка в ситуації війни вимагає найвищого реєстру емпатії щодо скривджених і принижених.

У ці дні, коли тисячі українців гинуть заради чергової «визвольної асиміляції» з великим російським народом, як переконує росіян та решту світу путінська пропаганда [1, с. 36]¹⁶, можливо, доречніше було б поміркувати не так над тим, що в нас й у світі вже дуже добре відоме й описане про Росію¹⁷, як над тим, у якому дусі виросли покоління польських, і не лише, русистів, росієзнавців, а також різні симпатки російськості, позаяк вони не можуть чи не хочуть усвідомлювати, наскільки небезпечно руйнівний потенціал агресивного імперіалізму містить у собі «велика російська культура» (о, цей Чайковський і його увертюра «1812 рік», а може, Прокоф'єв і його монументальна опера «Війна і мир», яка пафосно вихваляє російську зброю... контекст створення обох творів мені дуже добре відомий; чи, можливо, антивоєнні радянські фільми, які поширювали культ радянської армії, що мужньо боролася з фашизмом... як вони стосуються нинішньої російської армії, яка бомбардує нібито «українських фашистів» – колишніх в'язнів нацистських концтаборів, на що влучно звертає увагу цитований Антон Долінін).

І нарешті найголовніше. Може здатися, що після досвіду Другої світової війни та гнітючої залежності від Радянського Союзу на значній частині європейського континенту в нас не повинно виникнути проблем побудови світу за принципом деколоніального поліуніверсуму, тобто справедливого світу, що складається з багатьох світів, що самовизначаються і самопредставляються – як на внутрішньому, так і на зовнішньому форумі – у повноцінному суб'єктивному полілозі, у якому досвід імперсько-колоніальних відносин передається голосом не гегемона, а багатоголового поневолення, не з метрополії / Росії, а з місця колонізації / України. Восьмий рік окупації України Росією має, урешті-решт, спонукати нас до деколоніальної інтелектуальної анархії, а в результаті – деколоніального «руйнування знань» (*epistemicide*) [7; 6, п. 166]¹⁸, метою якого є сходження з проторованих стежок мислення, унаслідок чого ми стали заручниками (нео)імперських російських дискурсів і наративів, створюючи свій афірмативний імідж на міжнародному рівні, і вітчизняний форум, навіть коли він піддається нібито критичній вивісці, – адже, незважаючи на те, що він є звірячим агресором, він все одно займає левову частку уваги, яку, з моральної точки зору, можна було й потрібно було б спрямовувати на потерпілого. Справді, досить уже про болячки російської душі, якими експібіціоністськи протягом століть годувала нас «велика російська культура» через своїх творців та їхніх речників, зокрема вчених. Сьогодні велика роль ЗМІ та науково-популярних кіл у тому, щоб уміло й натхненно надати першість суверенній неросійській

перспективі. Тоді ми побачимо, що світ, який розглядають і описують із цього погляду, аж ніяк не є менш привабливий, а геть навпаки: набагато цікавіший, тому що різноманітніший і зі значними якісними показниками, і може конкурувати із сучасними світовими тенденціями. Завдяки цьому типу ментальної стратегії можемо отримати нові знання щодо навколишнього світу, тієї частини континенту, котра сама для нас характерна, а отже, і знання про себе, за принципом, що ми пізнаємо себе найкраще, порівнюючи з Іншим; знання не лише про минуле чи сьогодні, а й, що найголовніше, про наше афірмативне проектування справедливого майбутнього.

Зважаючи на вищесказане, раптом виявляється, що театр В. Мейєрхольда не був унікальним культурним явищем (про що нас десятиліттями переконували), бо в той самий час у Києві та Харкові був геніальний Лесь Курбас, який створив власну оригінальну й сенсаційну театральну концепцію, і оскільки він не корився радянському режиму (на відміну від Мейєрхольда, котрий співпрацював із владою, що насправді не допомогло, бо його розстріляли в лютому 1940 р.), той вирішив розправитися з ним якомога суворіше, не лише знецінивши його працю і його самого ще за життя, що завершилося розстрілом у таборі в лютому 1937 року, а й знищивши навіть пам'ять про Курбаса. Лише завдяки нечисленним уцілілим співробітникам Курбаса та їхній прозирливій превентивності вдалося зберегти та відтворити здобутки київського «Молодого театру», а потім і київсько-харківського театру «Березіль». Майже так само вчинили і з київськими неокласиками на чолі з видатним інтелектуалом, професором класичної філології Миколою Зеровим – у контексті їхньої творчості найкраща поезія російських акмеїстів просто блякне. Інтелектуально витончене поетичне мистецтво київських неокласиків було добре відоме польському читачеві міжвоєнного періоду завдяки рецензіям, дискусіям та перекладам письменників з кола «Скамандра». Але я не чула нині радіопередачі про трагічну долю неокласиків, на відміну, наприклад, від Осипа Мандельштама, життєві шляхи якого постають там неодноразово (особливо в програмі ІІ PR). Також у контексті «героїчної» спроби збереження досягнення Осипа Мандельштама для нащадків його дружиною Надією Мандельштам. Такої програми про зусилля дружини Миколи Зерова, аби не зникла пам'ять про її конгеніального чоловіка, у нас не з'явилося (чи українські зусилля менш цікаві? Менш важливі?). Як і про великого прозаїка 20-х років ХХ ст. Валер'яна Підмогильного, із цілковито екзистенційним романом «Місто» (укр. 1928 р.), яким, перекладеним російською мовою, могли насолоджуватися читачі всього СРСР, аж доки його автора в 1934 році не заарештували й не розстріляли в Соловецькому таборі в листопаді 1937 року. І не тільки в наших незавершених україністичних лекціях полягає причина власне відсутності цих

постатей у свідомості сучасного польського реципієнта української культури, так само і не якість я маю на увазі – це тема для зовсім іншого тексту. Тож рухаємся далі. Скільки людей сьогодні знають про протопост-модерні тексти Майка Йогансена, написані до Другої світової війни? Про чудовий, що не поступається іншим культурам Європи, експресіонізм, драматургію Миколи Куліша? Або про незрівнянний поетичний політ творчості письменників з повоєнного емігрантського гуртка Мистецького українського руху (МУР)? Скільки людей у нас знають, що роботи Ольги Екстер, Олександра Архипенка, Анатолія Петрицького зберігаються в найкращих світових колекціях модернізму поряд з роботами найвидатніших світових митців, хоча часто все ж таки трапляється, що українці іменуються як радянські художники (sic!). Прикладів багато. Насправді кожна культурна епоха «великої російської культури» вимагає ретельної деколоніальної перевірки, яка б дозволила зрозуміти, як агресивна культурна політика Росії, а потім і Радянського Союзу віддавала перевагу – і в теорії, і в численній практиці – російським митцям (як усередині імперії, так і на закордонному форумі), нав'язливо затьмарюючи наративи та дискурси неросійських культур імперії або, можливо, привласнюючи їх, якщо вбачали в цьому свою імперську вигоду (наприклад, кіно Олександра Довженка). Тому, можливо, замість того, аби ще раз обговорювати на сторінках «Gazety Wyborczej», «як росіяни погано писали про себе» (стаття Павла Смоленського, додамо до цього текст Марека Радживона в полеміці з Тадеушем Клімовичем (останнім автором двічі), а також листи до редакції, наприклад, Кшиштофа Мешковського, про необхідність захисту «російської культури, що страждає» від бомб остракізму, що масовано скидають на неї; Уршула Козьол, котра закликає схаменутися Юрія Андруховича, який висловлює свою думку про смертельне жало імперіалізму в російській культурі та ін.), давайте однозначно переведемо медіакросовер на вироблення нових смаків, уподобань та риторики¹⁹, зосереджених першочергово на не менш захопливих царинах неросійських культур нашого регіону. У цьому контексті сьогодні ми, українці, відіграємо важливу роль в ефективному донесенні доробку української культури до іноземного реципієнта: не лише через популяризацію знань про неї в суспільстві, через художній та науковий переклад, а й через високі та конкурентоспроможні стандарти українознавчих студій. Надати Україні, яка зараз палає у вогні, солідарну фінансову підтримку є моральним обов'язком різних рівнів інституцій Європейського Союзу, адже ще довго після закінчення війни цій країні буде потрібна довготривала й самовіддана допомога від нас. Благодійним прикладом такого типу новоствореного польсько-українського сестринства є Фонд підтримки жінок та дівчат з України. Я гадаю, що наступний крок належить зробити нам – міжнародній українській до-

слідницькій спільноті. Час для трансдисциплінарної співпраці з Новою Україною. Нашими конструктивними дискурсами та починаннями в багатьох сферах наукової, культурної та соціальної діяльності в діалозі з нашими партнерами з України ми підтвердимо, що український культурний бренд є брендом сам по собі²⁰. Тільки так можна запобігти «представленню» України світу путінським неоімперіалізмом. Інтелігент не беззахисний перед війною: його багнетом є гостре перо. Микола Хвильовий, про якого я згадувала на початку, знав про це дуже добре. Сьогодні, коли російський агресор знову прагне знищити українську націю, слова з його роману «Санаторійна зона» [4, с. 417–438]²¹ набувають нової актуальності: «В добу горожанських воєн я – солдат революції, і моє перо – гострий багнет, який завше сторожко прислухається. Так, я безумно люблю життя. Я вірю, що в темних очах моєї буйної неспокійної республіки нарешті заграє голубий промінь, і вона найде те, чого так довго шукає. І зараз у мене один біль: я тоскую, що я не можу бути безсмертною. <...> Бо ж подумайте: я бачу перед собою не тільки Хлоню, анарха, Майю й сестру Катрю, – я вже бачу перед собою нових невідомих людей, сильних, як леопард, прозірних, як “чека”, і вільних, як воля».

Тому я переконана, що тих українців, які гинуть нині, їхні нащадки (з метою збереження національно-меморіальної тяглості як зі страченими поколіннями сталінського терору 1930-х років, так і часів Другої світової війни) назвуть поколіннями «розстріляного відродження 3.0». Уже сьогодні усвідомлення цього зв'язку жертв радянського режиму 1941 року та сьогоднішньої російської агресії проти України висловив Юрій Андрухович у своїй публікації від 8 квітня 2022 року в газеті «Zbrucz» під назвою «Про кулі в потилицю», де читаємо: «Той факт, що росіяни в Бучі вбивали мирних жителів пропорційно кількості жертв з Дем'янового Лазу (хоча ні те, ні інше остаточно не встановлено), перетинається з іншою схожістю: дірками на потилиці. Черепи з Дем'янового Лазу та голови з Бучі є доказом тієї самої технології, яку діди й баби передали своїм онукам як свідчення великої культури. Онуки виявилися гідними спадкоємцями. Російська мова знає більш відповідне слово – послідовники [последьшии].

Перед нами антисвіт з його традицією, антилюдство з його ритуалом. Перед нами дуже складна генетична спадковість. Дем'яновий Лаз і Буча походять з одного ланцюга смертей»²².

Свій текст я присвячую всім українським науковцям і науковицям, які через кровожерного «дрібногo бiса» російської душі Володимира Путіна змушені були день у день відмовлятися від власних життєвих сценаріїв, які їм диктували їхні непокірні, антиімперіалістично налаштовані українські душі.

Вроцлав, 15 квітня 2022 р.

Примітки

¹ Ця стаття є відповіддю головному редакторові розділу «Ale Historia» у виданні «Gazeta Wyborcza» Мирославу Мацьоровському, який попросив мене пояснити свою думку з приводу інтерв'ю з професором Тадеушем Клімовичем від 16 березня 2022 року під заголовком «Раніше я вірив, що росіяни зміняться, а зараз я уже не вірю». У своєму електронному листі, надісланому 7 квітня цього року до редакції згадуваного видання, що був актом підтримки тексту Юрія Андруховича («Буча – справжня “велика російська культура”. Розмови про Булгакова – це співучасть у злочині», 6.04.2022 р., пер. з польсь. М. Пьотровського) і Щепана Твардоха («Это война, это Россия, это русский солдат», 6 квітня 2022 року) стосовно остракізму російської культури у світі через збройний напад Росії на Україну, я сформулювала думку, що пан професор продемонстрував позицію «відпущення гріхів» росіянам і російській культурі від відповідальності за те, що зараз відбувається в Україні. Сподіваюся, що запропонований текст уже не викличе сумнівів у редактора.

² Суть цих взаємин точно і яскраво в XIX ст. висловив Тарас Шевченко, який відіграв таку саму роль в українській літературі, як Адам Міцкевич у Польщі, а в Росії – Олександр Пушкін. У своїй поемі «Катерина» (до речі, присвяченій російському письменнику Василю Жуковському) він пише: «Кохайтесь, чорнобриві / Та не з москалями, / Бо москалі – чужі люде, / Роблять лихо з вами. / Москаль любить жартуючи, / Жартуючи кине; / Піде в свою Московщину, / А дівчина гине...». Нині це сформульовано набагато відвертіше, хоча й не менш витончено з поетичної точки зору Володимиром Рафеєнком у романі «Довгі часи» (2018), виданому польською мовою у видавництві KEW під назвою «Najdłuższe czasy» (переклад М. Гачковського та А. Урсуленко, 2020). Книга ввійшла до короткого списку Літературної премії Angelus у 2021 р. Роман В. Рафеєнка, який допомагає як українцям, так і нам, мешканцям інших європейських країн, головню посткомуністичних, чітко зрозуміти кано́ни української душі, особливо в її історичних залежних стосунках із колонізаторською, цинічною та агресивною Росією. В. Рафеєнко вписує ці відносини в постать старого негідника, сластолюбця Дон Жуана-диявола (утворюючи своєрідний синтез диявола, образ якого широко презентувала російська література, зокрема і за часів радянської доби, своєму читачеві: біси Достоевського, Воланд Булгакова або диявольські оманливі сили з прози Гоголя, маленького негідника з безіменного роману Федора Сологуба, текстів Салтикова-Шедрина та ін.), який неодноразово «гвалтує» українське національне тіло, переконуючи його, правда, що дарує цьому тілу / Україні насолоду. Саме із цим маємо справу сьогодні, коли йдеться про згвалтування, що їх чинили з українськими дівчатами й жінками посланці «денацифікаційної спецоперації» Путіна, а раніше, під час Другої світової війни, визвольна Червона армія, рятуючи світ від нацизму. Українські жінки, багато разів згвалтовані радянськими воїнами, аби покласти край своїм стражданням, вішалися на власному волоссі. Про це польський читач може дізнатися, зокрема, в Оксани Забужко в «Музеї покинутих секретів», або в Марії Матіос у захопливому романі «Солодка Даруся». Тож давайте не будемо дивуватися кількості українок, які тікають з дітьми за межі держави, адже вони добре це пам'ятають, переважно із сімейних розповідей, бо в офіційних джерелах такі спогади радянський режим блокував – чого вони можуть чекати від представників російського, нібито «братнього народу».

³ Обидва цитовані фрагменти належать професорові Мирославу Шкандрію, канадському славісту українського походження, і запозичені з його книги «Russia and Ukraine. Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times», 2001 (вид. укр. 2004). Розділ: «Література та імперія». Зараз я працюю над перекладом монографії польською мовою.

⁴ Цим твердженням Горький, по суті, повторив думку російського царського міністра внутрішніх справ Петра Валуєва, який видав циркуляр 1863 року, що обмежував свободу самовираження українських митців, і заявив, що ніколи не було, немає і бути не може самостійної української мови; «малоросійська» мова – це лише діалект російської, зіпсований польською мовою. Для повноти лише додаю, що в 1875 році за наказом царя Олександра II було створено таємну комісію для «придушення українофільського руху», який міг загрожувати єдності імперії. Наслідком роботи комісії стало підписання царем у 1876 році Емського указу, як акту, що гнітюче репресував українську культуру. Указ забороняв використання назви «Україна», друк книг, брошур, преси та перекладів (навіть з російської) «малоросійською мовою», а також ввезення з-за кордону будь-яких видань, надрукованих українською мовою на територію Російської імперії. Заборонялося також влаштовувати українські театральні вистави та друкувати українські тексти до музичних творів. Відтепер навчання в школах мало проводитися лише російською мовою. Книги українською вилучалися зі шкільних бібліотек усіх рівнів. Учителі й викладачі університетів з Київського, Харківського та Одеського шкільних округів мали бути переведені до Великої Росії, а їхнє місце мали зайняти росіяни. Документ був секретним, його повний текст уперше був опублікований у 1930 році. Це був акт, який на тривалий час блокував розвиток української культури на теренах, що входили до Російської імперії. Ініціативу з підтримки та розвитку української культури взяли на себе еліти деяких українських земель, які входили до складу Австро-Угорщини.

⁵ У зв'язку із цим раджу прочитати книгу Євгена Гуцала «Ментальність орди» 1996 року, а також відгук професора Людмили Тарнашинської з Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ в м. Києві, опублікований 15 квітня 2022 року в «Українській літературній газеті», – «Ментальний код російського фашизму» (див.: <https://litgazeta.com.ua/articles/mentalnyj-kod-rosijskoho-fashyzmu/>).

⁶ Про привласнення Російською імперією назви *Русь* та її історико-культурної спадщини написано чимало. Цікавою є стаття професора Оксани Пахльовської «Problem dziedzictwa w kulturze ukraińskiej oraz formy jego imperialnej ekspansji» [9, s. 119–152]. До фундаментальних досліджень щодо цього питання належать праці професора Києво-Могилянської академії Наталії Яковенко. Польськомовні читачі можуть ознайомитися з ними в опублікованій у нас 2011 року монографії «Historia Ukrainy do 1975 roku» (przeł. A. Babiak-Owad i K. Kotyńska).

⁷ Польський читач, зацікавлений памфлетами Хвильового, може ознайомитися з їх жвавим обговоренням у книзі Павла Крупи «“Na Zachód” i “Z dała od Moskwy”? Publicystyka Mykoły Chwyłowego z lat 1925–1926» (Kraków, 2018) або Альберта Новацького «Myśli pod prąd. Twórczość Mykoły Chwyłowego w kontekście ukraińskiej dyskusji literackiej lat 1925–1928» (Lublin, 2013).

⁸ Про що, наприклад, ідеться в класичному тексті Браяна Массумі «The Autonomy of Affect», «Cultural Critique» (1995, t. 31, z. 2, s. 83–109 [доступ: 23.07.2021]), але й весь корпус текстів, що належать до т. зв. культурного афективного повороту, багата бібліографія якого включає твори із серії «Nowa Humanistyka», що видавалася за сприяння Інституту літератури ПАН, як, наприклад, «Kultura afektu – afekty w kulturze. Humanistyka po zwrocie afektywnym» (ред. R. Nycz, A. Łebkowska, A. Dauksza. Warszawa, 2015).

⁹ В українській літературі є також цілий ряд нарративів про пиятику, нерідко написаних під впливом життєвих травм авторів (а цих травм ніколи не бракувало в Україні, також і в епоху системного переходу..., а також містики і метафізики... Я багато писала про це у своїй монографії «Wyjść z milczenia. Dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z posttotalitarną traumą» (Wojnowice; Wrocław, 2018, 2020)). Тут варто згадати, наприклад, прозу Олеся Ульяненка, Олега Лишеги, Юрія Андруховича, Олександра Ірванця, Юрка Іздрика, Володимира Рафеєнка, Любка Дереша. Цікавий підхід до проблеми представлений в антології «Жити-пити» (2013), що містить тексти таких сучасних українських авторів, як Оксана Забужко, Лариса Денисенко, Ірен Роздобудько, Наталка Шевченко, Галина Вдовиченко, Міла Іванцова, Наталка Сняданко, Євгенія Кононенко, Андрій Кокотюхи, Сергій Жадан. Це невеликий список. Але щоб вони були «всі пояснювальним виправданням, що все пояснює» для нападу на сусідні з Україною народи? Можливо, насправді українці п'ють менше за росіян, як зазначив у своєму тексті професор Клімович. Сьогодні Сергій Жадан у масово розбомбленому Харкові є одним з найактивніших волонтерів, які допомагають місцевим цивільним. Так само, як Андрій Любка в Ужгороді або Святослав Вакарчук, фронтмен рок-гурту «Океан Ельзи».

¹⁰ Як писав Вольфганг Софські, «вчинення акту насильства над людиною не закінчується моментом її поранення. Це накладає відбиток на решту життя жертви. Фізичні та духовні недоліки не є хворобою, а спустошенням людства. Насильство, страх і біль порівнюються жертвою зі смертю. Це не була чужа смерть, яка залишає лише прогалину в соціальній структурі, якій людина може протистояти. Це власна смерть, яка з цього моменту таїться в жертві. <... > Біль змушує відчувати те, чого ти не відчуваєш у момент смерті: нікчемність життя, руйнування свідомості, заперечення існування. Жертва дізнається про це у власному тілі. Відчуває, що вмирання почалося» (Idem, Traktat o przemocy / tłum. M. Adamski. Wrocław, 1999. S. 82).

¹¹ До текстів Лермонтова з еротизацією імперсько-колоніального насильства додамо твори «Мцирі» (1840), «Боярин Орша» (1842) чи «Ізмаїл-Бей» (1832).

¹² Детальне обговорення цього питання міститься у великому нарисі професора Богуслава Бакули під назвою «Сучасне російське політичне фентезі щодо твору «The Post-Soviet Politics of Utopia. Language, Fiction and Fantasy in Modern Russia»» (edited by Mikhail Suslov and Per-Arne Bodin. London; New York; Oxford; New Delhi; Sydney : I. B. Tauris, 2020. P. 329). Текст буде опубліковано незабаром у підготовленій мною антології, присвяченій східнослов'янським постколоніальним дискурсам. Дякую авторові за згоду на використання тут його статті. Особливо рекомендую його зміст пані Уршулі Козьол (яку я ціную і поважаю), котра так широко просить у Юрія Андруховича співчуття до генія російської культури: «Заради такого підлого, як Путін, ми маємо заперечити великих і шляхетних?».

¹³ Тут варто знову згадати Ханну Арендт та її працю «Ейхман в Єрусалимі. Справа про банальність зла» (1963). Про користь читання твору авторки «Коріння тоталітаризму» в контексті війни Росії проти України писала Анна Апплебаум зовсім недавно на сторінках видання «Gazeta Wyborcza».

¹⁴ Цікавою в цьому контексті є книга Аркадія Островського «Росія – велика вигадка» (пер. М. Завадзька. Варшава, 2022).

¹⁵ Порівняйте, наприклад, дані опитування серед двадцятирічних про російський імперіалізм, яке було здійснене на самому початку війни, у 2014 році. Матеріали опубліковано польською мовою в журналі «Znak» (2014, № 712). Випуск присвячений імперському образу росіян.

¹⁶ Суть російської брехні дуже добре передають слова французького дослідника радянського часу Алена Безансона, який покликається на відому тезу Олександра Солженіцина про брехню як суть комуністичної ідеології («Мистецтво брехні таке ж давнє, як і сама Росія»). Безансон пояснює це явище подвійною правдою росіян: «Є два слова в російській мові, які позначають її. *Правда* означає не тільки правду, але також праведність і послух Богові. Істина означає правду позитивну, фактичну, таку, яка виникає перед вашими очима і може бути перевіреною. *Істина* менш достойна, ніж *правда*. Не важливі ці спотворення загальної правди, *істини*, бо *правда* сяє над нею, як охорона. Саме так росіянам дозволено брехати чесно, широко. Невідомо, де правда, бо відповідність слів і реальності, якою вона є і якою її уявляють, тобто те, що ми зазвичай називаємо правдою, може бути записаним у реєстр іншої, більш піднесеної правди».

¹⁷ Текст професора Клімовича передає знання, визнані у студіях советологічних не тільки ним самим, а й іншими досвідченими знавцями Росії та її душі. Скажімо, він покликається, наприклад, на такі авторитети, як професори Анджей де Лазарі чи Гжегож Пшебінда, чи на перекладеного в нас гарвардського советолога українського походження Сергія Плохія, або ж французького дослідника Алена Безансона; урешті, згадує у вступі Еву Томпсон (до речі, я рекомендую видану в нас у 2019 році її книгу «Зрозуміти Росію. Святе божевілля і російська література») та ін. Треба тільки мати охоту знайти їхні роботи, у яких вони подають довгі списки бібліографії, пропонованої для читання.

¹⁸ У цій концепції я посилаюся на думку, висловлену Боавентурою де Соуза Сантосом у його праці «The End of the Cognitive Empire. The Coming of Age of Epistemologies of The South» (Durham, 2018). Дякую професорці Еві Бал за згадку про цей твір у її тексті «Od poddaństwa do poznawczej suwerenności. Perspektywy badań współczesnych praktyk wiedzy-twórczych kultur lokalnych» (*Didaskalia*. 2021. No 166).

¹⁹ Фантастичний приклад нової риторики проти збройного нападу Росії на Україну наводять у своїх колонках Енн Аплебаум та Іван Крастев. Останній, наприклад, у тексті, нещодавно опублікованому в GW «Dziś wszyscy, chcąc nie chcąc, żyjemy w świecie Putina» (4 березня 2022 року). Прикладом може бути також інтерв'ю Павла Смоленського з професором Ярославом Грицаком у «Newsweek» № 14/2022 під назвою «To jakaś rosyjska skaza».

²⁰ Після написання цього тексту я натрапила на цікаву програму Міністерства культури та інформаційної політики України «Ukraine Now and Forever» щодо нового бачення культури, яка б консолідувала українське суспільство в умовах війни з російським агресором.

²¹ Про антиутопічний універсализм «Санаторійної зони», що належить до тих самих інтелектуальних сфер, що й «Поневолений розум» Чеслава Мілоша або «Ми» Євгенія Замятіна і «Запрошення на страту» Володимира Набокова, я писала у своєму тексті «Політична технологія тіла, або ж запрошення на страту бунтуючої людини в «Санаторійній зоні» Миколи Хвильового» (*Slavia Orientalis*, 2009, № 4, с. 417–438). Можливо, нам знову буде потрібен режисерський авторитет такого штибу, як Агнешка Холланд. Роман є, власне, готовим кіносценарієм, аби світ почув про трагедію покоління Миколи Хвильового, так само як і у випадку з фільмом «Obywatel Jones», який нагадує про трагедію українського Голодомору. Про силу роману свідчить той факт, що в 1991 році, тобто у переломний рік відновлення незалежності України, Олександр Муратов зняв за ним фільм під назвою «Танго смерті».

²² Див.: <https://zbruc.eu/node/111442> [доступ: 9.04.2022].

Джерела та література

1. Безансон А. Свята Русь / пер. Л. Маслянка. Варшава, 2012.
2. Белинский В. Полное собрание сочинений. Москва, 1953–1954. Т. 12.
3. Достоевский Ф. М. Собрание сочинений. Москва: Правда. Т. 8.
4. Магусяк А. Політична технологія тіла, або ж запрошення на страту бунтуючої людини в «Санаторійній зоні» Миколи Хвильового. *Slavia Orientalis*. 2009. № 4.
5. Bakula B. Rosyjska postkolonialna dyskusja w latach 2000–2018. URL : <https://wuwr.pl/mpwr/article/view/13054>.
6. Bal E. Od poddaństwa do poznawczej suwerenności. Perspektywy badań współczesnych praktyk wiedzy-twórczych kultur lokalnych. URL : <https://didaskalia.pl/artukul/od-poddanstwa-do-poznawczej-suwerenności>.
7. Boaventura de Sousa Santos. The End of the Cognitive Empire. The Coming of Age of Epistemologies of The South. Durham, 2018.
8. Massumi B. The Autonomy of Affect. *Cultural Critique*. 1995. Т. 31. З. 2.
9. Pachlowska O. Problem dziedzictwa w kulturze ukraińskiej oraz formy jego imperialnej ekspropriacji. *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine* / red. J. Kłoczowski, M. Gapski. Lublin, 1994.
10. Rażny A. Tożsamość narodu rosyjskiego ustami Fiodora Dostojewskiego. *Politeja*. 2018. No 4.
11. Shkandrij M. Russia and Ukraine. Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times. Montreal & Kingston ; London ; Ithaca. McGill-Queen's University Press, 2001, 370 p.

References

1. BEZANÇON, Alain. *Holy Rus*. Translated by L. MASLIANKO. Warsaw, 2012 [in Ukrainian].
2. BELCHIKOV, Nikolai, ed.-in-chief. Vissarion BELINSKY. *Complete Set of Works: In Thirteen Volumes*. AS USSR, Institute of Russian Literature. Moscow, 1953–1954. Vol. 12 [in Russian].
3. DOSTOEVSKY, Fedor. *Collected Works in Twelve Volumes*. Moscow: Truth Publishers, 1982. Vol. 8 [in Russian].
4. MATUSIAK, A. Political Body Technology, or an Invitation to the Execution of a Rebellious Person in the Sanatorium Zone by Mykola Khylyovyi. *Slavia Orientalis*, 2009, no. 4 [in Polish].
5. BAKUŁA, Bogusław. *Russian Postcolonial Discussion in 2000–2018* [online]. Available from: <https://wuwr.pl/mpwr/article/view/13054> [in Polish].
6. BAL, Ewa. *From Submission to Cognitive Sovereignty. Research Perspectives on Contemporary Knowledge-Creative Practices of Local Cultures* [online]. Available from: <https://didaskalia.pl/pl/artykul/od-poddanstwa-do-poznawczej-suwerennosci> [in Polish].
7. BOAVENTURA, DE SOUSA SANTOS. *The End of the Cognitive Empire. The Coming of Age of Epistemologies of The South*. Durham, 2018, 392 pp., ill. [in English].
8. MASSUMI, Brian. The Autonomy of Affect. *Cultural Critique*, 1995, vol. 31, part 2 [in English].
9. PACHLOWSKA, Oksana. The Problem of Heritage in Ukrainian Culture and the Forms of Its Imperial Expropriation. In: Jerzy KŁOCZOWSKI, M. GAPSKI, eds. *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine*. Lublin, 1994 [in Polish].
10. RAŻNY, Anna. The Identity of the Russian Nation through the Mouth of Fedor Dostoevsky. *Politeja*. 2018, no. 4 [in Polish].
11. SHKANDRIJ, Myroslav. *Russia and Ukraine. Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times*. Montreal & Kingston; London; Ithaca. McGill-Queen's University Press, 2001, 370 pp. [in English].

Переклад з польської М. Карацуби, В. Головатюк, А. Халюк, І. Коваль-Фучило